

אכן, גם פונאר הייתה פעם יער רגיל, אפילו משובח מעט יותר. רחל מרגוליס ב'סוף דבר' ליומן של סאקביץ: "[...] כאן על הגבעות הירוקות העשירות בצמחייה, גם ערך הפרופסור לבוטניקה י' מובשוביץ' את מחקרו. במשך שנים שימשה פונר אתר נופש לתושבי וילנה, שהיו מגיעים לכאן בימי הקיץ לאסוף גרגרי יער ופטטריות ולנוח ביער היפהפה [...]"⁵⁶ ובסופו של דבר הגיעה פונאר לאן שהגיעה.

אחד הראשונים שהגיע לפונאר האמיתית קילל אותה. הזיכרון "על הרי פונאר" נכתב על-ידי וילנאי שהכיר היטב את הסביבה. הרב קלמן פרבר משרידי הניצולים מספר על הטקס הראשון בפונאר, מייד אחרי שחרור וילנה על ידי הצבא האדום. פונאר! האם יש מישהו משרידי יהודי וילנה וסביבתה שמעלה את המילה הזאת בלי חיל ורעדה? הרי פונאר! אי המקונן שידע לבטא את הקינה הגדולה על הרי קבריים ושבילכם. הרי פונאר! אל טל ואל מטר עליכם. תיסגר אדמתכם לטיפות גשם וטל, על הדם של רבבות קדושים וטהורים שספגה לתוכה."⁵⁷

בהיעדר קללה זמינה, ב'הרי פונאר' מוטחת קללה מקראית 'אל טל ואל מטר'; ההד - ארץ-ישראל, הריה של הארץ שלנו מיוערים, אך הגלבוץ המקולל נתפס כשומם. במשמעותה הפשטנית הקללה לא הייתה אפקטיבית, המטיילים בפונאר היום יכולים לחזות באיסוף פטריות - מלאכה ליטאית מסורתית - ביער פונאר, לעתים אין הם יודעים ממה עליהם להזדעזע יותר, מהפטטריות השלוות (תרבות היער הליטאית חששה מאוד מפטריות רעל), או מילדה המתנהלת לאיטה באופניה מסביב לבורות.

בנקודה זו יש להזכיר כי מוטיב היער העוין עולה בשירה העברית הקשורה בשואה לאו דווקא בהקשר הליטאי. אלתרמן טווה קשר בין היער האפל של האגדות הגרמניות לבין בריחת יהודים המיוצגים על ידי ילדים - אחות גדולה ואח קטן:

אגדה גרמנית מספרי אחים גרים, / על אודות בן ובת שתעו ביער, / על דבר הנזל וגרטל, על שני מהגרים, / שגרשום אל היער ללקוט גרגרים, / בלילה, בפחד, בסער. [...] / והנה מרחוק אור לפתע רעד, [...] / הנה שער. השניים דופקים על השער. / לסיפור עוד אין סוף ומלאך לא ירד, / יש רק עם אחד! ריין אחד! פירר אחד! / למול ילד אחד / בוכה ביער.⁵⁸

56 וילנה-פונר - אדמה ללא אלוהים, עמ' 77-78.

57 פרבר, אולקניקי, עמ' 346.

58 אלתרמן, הטור השביעי - תש"ח, עמ' 136.

אכן, נותרנו עם הרבה תלונות גם נגד יערות גרמניה, אך בחיבורנו זה הצירוף של ילדים ויערות מחזיר בכל זאת לפונאר ("[...] ממול במורד ההר [=גבעת פונאר] שמאלה, שני טורי קברים ארוכים, כ-20 מטר אורכם וארבעה מטר רוחבם; בסמוך להם קבר קצר ועליו כתובת 'קבר ילדים'; על ידו קברו של אחד מאחרוני הקדושים, הלא הוא הד"ר פייגוס [...]"⁵⁹).

אורי צבי גרינברג מדבר על חייתו יער; בשירו 'שיר מן היער: חיה הצוחקת...'⁶⁰ הוא מתאר מפגש עם בן אחותו ההרוג, בעודו חי, אך כשהתבהם כליל והפך לחיה. הדובר בשיר מביא לבן אחותו מאכל לשבת ליער, והנה, הוא עירום כחיה ותגובתו חייתית: "[...] צחק כחיה... ואין איש מלבדי / שיראה את הנס המחריד-לשדי. / כה ניגש וקרטע וצחק אל ידי --- / זה היה כמובן בתוך יער שלוג / ולגופו של בן אחותי אין חלוק. / ואני שם לבוש כבשבת ומועד... / ובן בשרי דומי בעבי יער רועד. [...]"⁶¹. החלה המסמלת את קדושת השבת ומזכירה את הנשגב שבחיי הדת, לא מובנת על-ידי החיה העירומה:

הנה הוא יודע: חלה היא... מגיש / לפיו ונוגס ולועס, ומרגיש / כי זה טוב הוא אוכל... אך מי זה האיש / שאקלע אל היער אליו - לא ירגיש. / ואני עוצם שן, עוצר דמע, מחריש -- / והנה הוא סיים ורובץ ומביט / ורועד... כי זה יער ושלג מבעית; / ופחד... כי זה איש שבידו להמית, / ולא באתי ליער להיות לו עמית... / זאת יודעת חיה בעריה מתמיד - [...]"⁶¹.

המפגש בין 'שבת' ל'יער' הוא חיבור ישיר בין 'פלוס' ל'מינוס', אך זרם אמיתי לא יכול לזרום ביניהם; אכן, חסידים יחידי סגולה עשו שבתם ביער כמעין הוראת שעה, ואפשר כי במעמד זה אף זכו להתעלות, אך השבת זקוקה כמובן למשהו אחר. ביער שבשירו של לנסקי שהובא לעיל הצליחו הטבע והשבת למצוא איזה הסדר המאפשר קיום הדדי (ששה ימים בטבע, שבת בעיירה); כאן הוכח 'מותר החיה מן האדם (היהודי)' שבטרם נרצח איבד את דמותו-זהותו, את החוש לקלוט שבת, היער ניצח את השבת.

היער ממשיך להעסיק את אורי צבי גרינברג; בשיר 'הקבר ביער'⁶² הוא מתאר את הרצח בבורות תוך השוואה לנהר: "[...] הם חפרו לעצמם בידיים בורם, /

59 פרבר, אולקניקי, עמ' 349.

60 גרינברג, רחובות הנהר, עמ' צה-צז.

61 שם.

62 שם, שנז-שעב.

כצו הגרמן: יען הם היו יהודים... / ופשטו בגדיהם וחלצו נעליהם / כאילו אפשר שיוורדים לנהר [...]”⁶³. הרצח המכריע מתואר ביער: “[...] זה היה יהודי, מצאתיו משוטט / כחיה מלוכלכת ביער... חוהו! [...]”⁶⁴. בשעה הזו, מול היער המשתלט על העולם, גם היהודי הפך לחיה.

דומה כי כל זה רמוז בין השיטין של שיר 'עקדה' חשוב של אמיר גלבוש - 'יצחק':

לפנות בוקר טיילה שמש בתוך היער / יחד עמי ועם אבא / וימיני בשמאלו. / כברק להבה מאכלת בין העצים. / ואני ירא כל כך את פחד עיני מול דם על העלים. / אבא אבא מהר והצילה את יצחק / ולא יחסר איש בסעודת הצהריים. / זה אני הנשחט בני, וכבר דמי על העלים. / ואבא נסתם קולו. / ופניו חיוורים [...]”⁶⁵.

העקדה - תמצית ידועה של גורל יהודי - שבמקור אירעה בנוף כה שונה, נודדת אל היער; כאן האב נשחט, לא רק כמטפורה להרס הפנימי שמחולל אירוע שכזה, אלא כפשוטו, ביער הולכים ונשחטים האב והבן גם יחד, הם וכל מי שדמו מותו כבר על עלי היער הרעננים. הביקורת הספרותית (והמדרשית!) הידועה על העקדה שמופנה לעתים גם אל האב, נותרה כאן מכוונת אל האל בלבד; עקדה שהתחילה כטיול (אומנם של השמש) ביער התמים, מסתיימת בדם על העלים, ואין יודע דמו של מי.

הזוועה שבפער בין הנוף למה שמתחולל בו העסיקה את כותבי הזיכרונות. סופר על הדרך מליטא לשטוטוהף: “[...] מבעד לסדקים בקרון ראינו את הפריחה. חלפנו על פני יערות ושדות תבואה זהובים, ליד אגמים ונהרות, מראה שהגביר את הצימאון. כל חושינו כמהו למים... מים... מים... הבנו שאנו עוזבים את גבולות ליטא”⁶⁶. כך, יצחק ארד הבורח מעיירתו סווינציאן לכיוון רוסיה הלבנה:

[...] בהליכתנו לא הסתכלנו בנוף היפה, כי מחשבותינו היו רחוקות מזה. אבל עכשיו, כשעלינו על עץ ביער, ראינו את הנוף הנהדר שמסביבנו. מצד אחד שדות וירוקים, מצד שני יער גדול, לאורך עשרות קילומטרים, בין השדות עבר נהר. משני צדי הנהר - עצים. העולם נראה לנו ברגע זה כל כך יפה וגדול. ורק בשבילנו, קומץ הבחורים היהודים שישבו על סף היער, אין בו מקום.⁶⁷

63 שם, עמ' שנו"שעב.

64 שם, עמ' שנו"שעב.

65 גלבוש, כל השירים, עמ' 213.

66 שילנסקי, חשכה לאור היום, עמ' 364.

67 ארד, פרשת, עמ' 22-23.

המתיחות בין הטבע למאורעות מעסיקה גם את בני הדור השני, אלא שעבורם זהו מתח בין טבע לזיכרון. נעמי שוב־רביב המאפיינת עצמה כבת הדור השני, מעמידה את הקורא על מוטיב הירק בפונאר ('פונאר - הרהורים מיד לאחר הביקור):

אתה נכנס אל הירוק המדהים הזה... / הכול מקריין שלוה ויופי / הטבע כאילו מכסה על הזוועות - משתף פעולה! / כל כך קשה לדמיין במקום כזה / את ההרג: הירויות, שריפת הגופות... / הבורות העמוקים / כל כך קרובים למסילת הרכבת... / השקשוק של הרכבות כל הזמן ברקע. / הכפר השלו שליד... / ורכבת משא שעומדת על המסילה - / בתחנה בכפר. / והירוק המדהים... / צבע של תקווה, של התחדשות, של צמיחה / בתוך הירוק הזה היה כל כך הרבה יאוש! / וקטיפה של חיים.⁶⁸

כך גם גניה חביב־נדן ב'המסע לליטא':

ליטא היא ארץ יפיפיה, רחבת ידיים וירוקה להפליא, בעלת יערות עבותים ומשטחי מרעה עצומים הפרושים לכל אורכה. ביופי הפסטוראלי הזה התבצע הרג שיטתי ועתה היופי הזה מכסה על בורות ארוכים כמעט אינסופיים של קברי אחים. הפער הזה בין הטבע בכל הדרו לבין מעשיו האכזריים הבלתי נתפסים של האדם הילך עלינו אימים. בכל אתר רציחות שבו ביקרנו נחשפנו שוב ושוב לקוטבויות הבלתי נסבלת הזו.⁶⁹

מה שנראה כמתח בין טבע לבין זיכרון - כך הגדרתי זאת במקום אחר⁷⁰ - נוכח באופן חזק בספרות הדור השני. בניסוחה של איריס מילנר שהתייחסה לסיפורת שנכתבה בעקבות מסע לאתרי המוות:

גם אתרי המוות עצמם [...] שהגיבורים הנוסעים מבקרים בהם, דוממים וריקים, ולמעשה מסווים כליל את המציאות המזוועה שהתקיימה בהם. המעטה המכסה על העבר הוא קונקרטי לחלוטין: זהו עשב ירוק ופורח שצומח בכל פינה במחנות המוות. בספרה Voicing the Void מציינת שרה הורוביץ כי עשב מוריק בתיאור ריאליסטי וכמטפורה של השתקה הוא מוטיב כמעט אוניברסלי בסיפורת השואה ובטקסטים קולנועיים ואחרים העוסקים בשואה. העשב הירוק מחביא ומכסה את העדויות הממשיות שהנוסעים מצפים למצוא על אותה אדמה שעליה התרחשו

68 גחלת, ניסן תשס"א מרץ 2001.

69 שם.

70 רוונסון, כימי העץ.

הזוועות. [...] ומגלה לתדהמתה, את מה שנראה כגן שלו ופסטורלי, 'פרק אושוויץ', במקומו של מחנה המוות אושוויץ. כדי לבטא את הפער הנפער לנגד עיניה ממש בין האדמה הפורחת לבין האתר נטול הצבע והתקווה הקבור תחתיו, מנסה הניצולה גיבורת הסרט, קיטי הארט, להמחיש לבנה את אי-היתכנותו של העשב המוריק במחנה המוות אושוויץ, זה שלמעשה כבר אין במקום ההוא סימן וזכר, באמצעות הסבר שהגיונו והסתברותו תלויים בהפנמת הכללים הבלתי-נתפסים שהכתיבו את ההישרדות בפלנטה האחרת: 'לו היה כאן עשב אז' היא מסבירה לבנה, 'היינו אוכלים אותו' [...].

ובהתייחסה לטבע היא מציגה מוטיב נוסף:

[...] צמחייה מוריקה המכסה את האדמה היא אכן מוטיב חוזר בתיאור המפגש של הדור השני בסיפורת עם האתר הגיאוגרפי שבו הוא מקווה לשחזר את הטראומה המכוננת. הפריחה איננה רק תוצאה של זמן שחלה ושל אקלים נוח, ועל כן איננה רק ביטוי לאדישותו של הטבע לסבל האנושי. סיפורה של סביון ליברכט 'ילדת התותים' מציע הנמקה נוספת המקשרת ישירות בין נדיבותה של האדמה לבין הזוועה שהתרחשה עליה. מהסיפור עולה אומנם בהקשר שונה מזה הנידון כאן, כי באופן פרדוקסלי אפר האדם שאדמת אושוויץ-בירקנאו עשירה בו הוא המדשן והמפרה אותה ומגביר את תנובתה, ולפיכך דווקא מתוך האדמה המקוללת פורח גן [...].⁷¹

הנה כי כן, היער, הירוק - במקרה של ליטא, הצבע הוא משמעותי כל-כך - מזכיר דווקא בכוח היותו משכיח. השואה היא פרדוקס עמוס מגמות הסותרות את כל מה שמוכר כסדר הקיים, כאנושיות הבסיסית, גם הנצחתה כרוכה בפרדוקס שכן מה שמשכיח הוא המזכיר. כדי שזה יקרה צריך להתחולל דבר פשוט (לכאורה), להזדעזע מן הירוק, מהיפה; מהלא-יפה כבר הזדעזעו מזמן. בליטא הירוק-יפה הוא יפה מאוד. בדברי הקדמתה לספר השירים 'מילים - ציפורים' של המשורר הליטאי יונאס איבנאוסקאס שהחל את דרכו ביונישקיס שבצפון ליטא, מאפיינת שגירת ליטא בישראל אסטא סקיסגירית לאושקנה את שירת המשורר: "[...] שירה מעורנת, הדגשה של האוטנטיות של הטבע, אהבה נצחית המושרשת בכל שיר ושיר [...]". אחד השירים - 'אנו נפגשים' שממנו נגזר שם הספר, מזכיר את

71 מילנר, קרי עבר, עמ' 127-128. בקטע זה נזכרו של ספרה שרה הורביץ:

S.R. Horowitz, Voicing the Void - Muteness and Memory in Holocaust Fiction, New York 1997, p 97. סרט של פטר מורלי 'קיטי חזרה לאושוויץ' (שם) וסיפורה של סביון ליברכט - 'ילדת התותים': ס' ליברכט, סינית אני מדבר אליך, ירושלים 1993, עמ' 82-61.

היער הליטאי: "אנו נפגשים / בזריחת השמש, / כאשר כולם ישנים, / כאשר היער ישנוני, / מילותינו הופכות / לציפורים במעופן, / וידינו צומחות / כענפי עצים, / כך נימשך ונימשך / במשך כל היום / עד לערב הצהבהב, / ובליל מחכים / לזריחה הבאה."⁷² ספר זה מופיע בעברית ובליטאית זו מול זו, 'אנו נפגשים' והשפות נפגשות ועמן גם היער מקום צמיחה וציפייה לשחר. וצומחת הסקרנות איך יתואר הטבע בשירה הליטאית שתורגם לעברית?

ליטא וארץ ישראל

כרקע נציין כי הליטוואק חש בליטא כבביתו (להלן פרק ח). דוגמאות ספורות, כדי לסבר את האוזן, לביטויים של עומק השייכות לליטא. אברהם קריב: 'ליטא מכורתי'; יצחק קצנלסון: 'ליטא שלי, ליטא שלי'; חיים לנסקי: 'ליטא אמי, אמי העלובה!'; 'גוף מולדתי באריג שירים'; 'יפים לילות ארצנו'; 'זנימן נהר מולדת'; ועל אף זאת, תודעת ארץ ישראל לא הרפתה מהליטוואקים גם במכירתם.

שורשיה של התופעה הזו נוקבים ויורדים עד למעמקים בל ישוערו, אך ראוי לסמן איזה קו התחלה בולט במאפו. מאמר של שמואל ורסס על מאפו 'דרכי הסיפור של אברהם מאפו ב"אהבת ציון"', מדגיש את הזיקה העמוקה לארץ ישראל בהחייאת העבר המקראי:

הרומן 'אהבת ציון' של מאפו (1853) נתפרש במשך כמה דורות באספקלריה אפולוגטית המעלה על נס את הישגיו הסגנוניים המרהיבים, את דמיונו היוצר שידע להחיות תקופת קדומים. הרבה הפליגו בזכותו של הספר בחישול הזיקה לארץ ישראל של הקורא העברי בארצות הגולה. [...] כך נקלעת אפוא יצירתו זו של מאפו בין דברי קילוסים ושבחים על דמיונו היוצר ועל תרומתו לחיבת הארץ לבין נטייה לפרק את עולמו הסיפורי לאוסף של מקורות וכוונות שלא עלו יפה.⁷³ אנחנו נתרכז כאן במה 'שכן עלה יפה'. חישול האהבה לארץ נעשה באמצעות החייאתה. אחת ה'החייאות' הקלאסיות של מאפו היא זו:

והר הזיתים הוא מקום נחמד ופינה יקרה לבני ציון ובצל זיתיו הרעננים יחסו כל אוהבי עונג ועדן; ויעלו בו אמנון, תימן ותמר בין הערביים. ותאמר תמר: בעוד שלושת ימים נצא מקריה לשכן פה, ולי מה יקר המקום הזה. ויאמר אמנון: נפלאה

72 Jonas Ivanauskas, Zodzių Pauksčiai, Siauliai 2007.

תורגם לעברית: א' שוירבליס. במהדורה כולל התרגום, עמ' 13.

73 ורסס, סיפור ושורשו, עמ' 46.

נפש האדם, כי חליפות תאהב כל היום; כי תבחל נפש בני הכפרים במנוחות שאננות ושאפו המון קריה, אשר ידמו למצוא בו כל תענוגות בני אדם, - ובני קריה ילאו להתהלך במקהלות עם ולראות כל פגעי בני אדם בראש הומיות, ונפשם שוקקה למנוחת יער ושקט נאות שדי; ומה יקר המקום הזה אשר שחברו למו בו דממה ורגש יחדיו! [...] ⁷⁴.

הוא יודע מן הסתם שמראה ערבות ים המלח, שהן הן תמצית המראה הנשקף מהר הזיתים אל מחוזות 'הדממה והרגש', כרוך בשממה מוחלטת, ולכן התיאור איננו 'ארץ ישראל' גמורה, יש בו רמז ויותר לארץ מיוערת, ומסתבר שמאפו החוזר תודעתית ציונה, כבול למשהו נוסף. זה בא לידי ביטוי גם בהקשר אחר: "וידידיה וביתו יצאו מבית החורף וישבו בבית הקיץ בהר הזיתים [...]". ⁷⁵ ובכן, כאן הדברים פשוטים לחלוטין, ככלות הכול, לא יכול להיות 'בית קיץ' בהר הזיתים!! האקלים הארץ-ישראלי לא מזמין זאת; בתי קיט ליטאיים היו במקום אחר.

תיאור נופי מעניין מצויר בפרשת הצלת תמר (בטרם בוא האריה):

[...] ותמר אשר לא ידעה מה קול ענות הזה לא שמה לבה לזאת ותלקוט פרחים בלכתה ותעש לה זר נאה מאוד, ותבוא אל המקום ההוא אל שפת יובלי המים אשר רעה אמנון שם את צאנו ביום אתמול. ותמר פתחה פיה בחן ותאמר: הנני עלם יקיר לשלם לך נשוי; וכדברה זאת הראתהו את זר פרחיה ויאמר לה העלם: ראי נא גברתי כי זרם מים עובר ביני ובינך וידי לא תשיגהו [...] ⁷⁶.

גם בארץ ישראל ייתכנו פלגי מים פה ושם, אך כלום ניתן להשוות את תשתית הנהרות של ארצנו לזו של ליטא? ובנקודה זו משתלב האריה שהוא אכן מיצורי ארץ המקרא.

דוגמה מעניינת נוספת קשורה באקלים: "[...] עודם מדברים ומטר סוחף ניתך ארצה, ועזריקם נשא בשרו בשיניו ויעזוב שיחו על דבר אמנון, וידבר על דבר המטר אשר יפריע קוצרי שדותיו ממעשיהם [...]". ⁷⁷ אמת, גם חז"ל חששו מגשם בעת קציר וראו בכך קללה רבתי, אך (דווקא משום כך) בארץ ישראל זוהי תופעה נדירה מאוד, וכאן היא מצטיירת כאילו הייתה חלק שגרתי מהטבע.

על ההיבט של הנוף הליטאי העומד ביסוד הנופים המקראיים ביצירתו של

74 מאפו, אהבת ציון, עמ' 99. אני מבקש להשתמש במהדורה זו, שהייתה אהובה על בני נוער, על אף קיצוריה.

75 שם, עמ' 97.

76 שם, עמ' 41.

77 שם, עמ' 95.

מאפו נכתב בספרו של ח"נ שפירא פרופסור באוניברסיטת קובנה 'אברהם מאפו הקובנאי'; הספר נכתב בליטאית (Kaunietis A. Mapu), ויצא לאור בקובנה בשנת 1928. הוא עורר עניין רב בין חוקרי ספרות ליטאיים. כשהוערכה יצירתו של שפירא במבוא לתולדות הספרות העברית החדשה' שלו, כתב בנציון בנשלום: "[...] חידוש חשוב שחידש בו מחברו בקובעו שהנופים ברומנים התנ"כיים של מאפו נטבעו בחותמם של נופי ליטא [...]". ⁷⁸ הנה כי כן, חוקר הספרות איש (אוניברסיטת) קובנה - בעצם, יהודי קובנאי - הוא שהטיב לקלוט את הסטרוקטורה הפנימית של נופיו של 'איש קובנה'.

המפגש המתוח בין הנוף הליטאי לנוף - המשוער - הארץ-ישראלי, הניב תערובות מוזרות לא-פחות מוז שרקח מאפו. יוסף גוטפרשטיין, כותב על פולקלור יהודי ליטא:

הדבר האחד והיחיד שכן היה שונה בימים ההם מבזמן הזה היה מה שקרוי 'הטבע'. אבל העניין הוא בזה שאנחנו היו לנו שני 'טבעים' בבת אחת: של חול ושל שבת; של הימים שעברו (והוא גם הטבע של הימים העתידיים לבוא, לכשיבוא המשיח) ושל הימים הללו. בטבע אחד היו גדלים ארזים וברושים, ובטבע השני - עצי תפוח ועצי הדס. בטבע אחד היה זורם הירדן וסוער הים סוף, ובטבע השני, זה שהיה מוטל מתחת לחוטמינו, היתה זורמת השאושפה ונהר הנייאמאן והיו מתפשטים אגמי המים של ליטא, ובהם היינו מקפצים ושוחים בכל מיני שחיה שבגב ושבחה. אחר כך אירע משהו מוזר: ככל שגדל כוחנו בשחיה בים התלמוד, כן נצטמצם כוחנו בשחיה באגמים הקטנים הממשיים של הטבע שלנו. ⁷⁹

בכל הקשר לצמחייה, קשה לדעת מה כאן ארץ ישראל ומה ליטא - בטבע אחד היו גדלים ארזים וברושים, ובטבע השני - עצי תפוח ועצי הדס, דומני שהוא מכוון בארזים וברושים דווקא לארץ ישראל, שבעקבות פסוקים ומדרשים הארוז והברוש סימלחה, לפי זה, התפוח (אומנם גם הוא מנציגי גן שיר השירים) הוא מגידוליה של ליטא דווקא. מכל מקום, הדברים מעורבבים למדי; הטבע הארץ-ישראלי קינן איכשהו בליטא.

הזיקה לארץ ישראל מתוארת באופן מיוחד במינו על-ידי דבורה בארון בטיוול עברי, ⁸⁰ המטעים הפגנת דבקות בעברית על רקע נופה של ליטא. הטיוול מתרחש באוניה בניימן, ונקודת המוצא היא קובנה; כשברקע נמצא תיאור אזור גשר הניימן

78 בנשלום, שפירא, עמ' XVII.

79 גוטפרשטיין, פולקלור, עמ' 612.

80 בארון, פרשיות מוקדמות, עמ' 367-369.

ומשובצות דמויות מקומיות ושל יהודים. הרקע האקלימי הוא מזור - חום בלתי רגיל, שגם אם פוקד את הקיץ הליטאי לפרקים, מתאים לכאורה דווקא לארץ. מורד הנהר מוביל מהעיר שהולכת ונעלמת: "[...] הנה החוף הולך הלך ונעלם מן העיניים: נראים עוד ראשי הגגים של החומות היותר גבוהות... וצלמי בתי כנסיות של הנוצרים, מגדל הצופים ... עוד מעט גם זה יעלם. [...]"⁸¹. בתחנה החדשה מתחיל מסע רגלי, כצפוי, ליער:

[...] בעזבנו את האנייה מיהרנו תיכף אל היער הקרוב... גם פה אי אפשר היה להסתתר מחום השמש... חברות, ראינה, שם יש הר, הר גבוה. שם נמצא לנו מקום טוב, שם יש בוודאי גם צל... - קראה חברה אחת. אמנם מצל הוא ההר הזה - קראו כל החברות פה אחד, ותמהרנה אל ההר - האח, פה נמצא לנו מגן מקרני השמש האכזריות... - אהה - התפארה אותה החברה - אנכי לראשונה מצאתי את ההר... ואנכי את הצל מצאתי - התפארה השנייה. טפשית - גערה בה הראשונה - זאת מובן שאם יש הר יש גם צל. הר וצל! האח, מה נעים, אין אנחנו מתייראות עוד מחום השמש... הר וצל... האח! הר-צל... הרצל נשמעו מלים מוקטעות מכל העברים... מאושרת הייתי בשעה זו. בכל המרחב שמסביב לי מצלצל הדיבור העברי, ואנכי בתוך אחיות הנני יושבת... את שפתי אנכי שומעת... ופה הר וצל! [...]"⁸²

וכאן באה תמונת הארץ הצומחת מתוך דימוי המקום החזק הזה. הר בליטא אינו אלא גבעה נמוכה; גם אם הגבעות משתי גדות הניימן או הוויליה מציעות נקודת תצפית שנשקף בהן מעין נוף הררי, למצער מבחינת התחושה. הלא בנוף הזה כתב מאפו את אהבת ציון ומן הסתם השפיע - קשה לשער איך לא - על בארון גם בתצפיות שהציע. בהמשך, הגבעה-ההר הזו הופכת לשלב שלפני...: "[...] ונדמה לי ששם מעבר להר נמצאת איזה ארץ יפה... ארץ נפלאה... ארץ זבת חלב ודבש... ויכולות אנו כולנו ליכנס לארץ זו... אם אך נואיל לטפס, לעלות על ההר... [...]"⁸³. ובנקודה רבת משמעות זו, נפגשת המספרת עם דמות יהודי, למדן, שמחבר את הנוף המבטיח עם הארץ המובטחת, ומתברר כי זהו נוף שונה אך במעט: "[...] ופה... אצלי יושב זקן לבוש שחורים ועטוף שחורים ואצלו... אצל הזקן מונח ספר גדול... מדרש רבא מונח אצלו, והוא, הזקן מעלעל ולומד... ולומד הוא ככה: תשורי

מראש אמנה... אמר ר' יוסטא הר הוא ואמונה שמו... עד אותו ההר ארץ ישראל!... [...]"⁸⁴. התפיסה שה'הר', אותה גבעה ליטאית נמוכה ובכל זאת בולטת, משמשת כמעין נקודת תצפית נקודת מעבר ל'מעבר ל...', לארץ ישראל, מונעת בכוח השפה העברית ופרשנות הנוף הליטאי. רוצה לומר, נרקמת כאן הרמיה של שיבת ציון על בסיס הנוף הליטאי; היא ניזונה ממדרש רבה - מדרש ארץ-ישראל קדום הכתוב גם בעברית, מנכסת את יסודות הנוף שמתארים את הגאולה (מבט לארץ מן החרמון והלבנון), ומבנה אותו בנוף הליטאי. כל זאת, תוך רמיזה ברורה למנהיג החדש של שיבת ציון החדשה - הרצל (אגב, הסיפור נכתב בקובנה [פורסם בהצפירה] ב-19.9.04 כט באלול תרס"ד. ערב ראש השנה שהוא יום חשבון נפש, בקיץ שבו הרצל נפטר), שהוא 'ההר' סייע להעניק צל-חסות לעם המוכה חום.

אחר כך היא חוזרת לאנייה ומביטה תחת השמש הקופחת אל החוף. נשקף כפר ליטאי ובו קציר המתואר במין סגנון מקראי, הוויית חיים חקלאית שוקקת:

[...] ושם בכפר חיים וחגיגה: השדות מלאים השדות מלאים בר: הכול עטוף מכורבל ירקות... בקצה השדה עומדות איכרות יחפות ומאלמות אלומים, כל אחת שולי מטפחה מופשלים לה אחורנית והיא מחזיקה חרמש בידה האחת וביד השנייה ממחרת לתפוס את הבואה... הנה... אלומה בידה... עוד אחת... שתיים... על החציר מסביב מונחות צרורות קטנים; כדי מים גדולים עומדים פה ושם. האיכרות קוצרות את התבואה ומנגנות [...]"⁸⁵

ובנקודה זו מגיעה ה'עלילה' לשיאה הרעיוני. האונייה השטה בנהר איננה מרוחקת מן החוף, ונשמעת שירת האיכרות; בתוך הטיול העברי הזה נכתבות כאן מילות השירה ברוסית ממש, כולל באותיות קיריליות! התרגום קצת קשה עליה, והמילים שקשה לתרגמן הן 'הו, אדמה, אמנו הורתנו'. היא מסבירה את הקושי בתרגום: "[...] א... אמא! ... אבל חבל... אינני יכולה לשיר... האם שלי איננה... גלמודה אנוכי... שכולה הנני מה'אם' שלי..."⁸⁶. השפה העברית יוצרת קשר מתמשך לארץ ישראל, אך עדיין כשבאים לתרגם שיר חקלאי טבעי ופשוט הקושי גדול; התרבות העברית המתחדשת עדיין לא הסכינה לשירים כאלה ולתרגומים שכאלה.

84 שם, עמ' 369.

85 שם.

86 שם.

81 שם, עמ' 368.

82 שם.

83 שם, עמ' 368-369.

דניאל בן נחום במבוא שלו לספר זיכרון לעירייה בליטא (דוסיאט) - 'יהדות ליטא בזעיר אנפין' מספר על הארץ-ישראליות הסמויה שלה:

מורגשת ביותר בדפי הספר האווירה הארצישראלית השורה על העירייה, פינה יפת נוף זו בין יערות אגמים בירכתי הצפון, הרחוקה אלפי מילין מהארץ וכה קרובה היא אליה בהלך-רוחם ובמערכי נפשם של בניה. האגם שבקצה העירייה הוא בדמיונם של הנערים והנערות המשייטים על פני מימיו בסירותיהם - ים כנרת, והיער העבות שמאחוריו, המטיל עליהם את צלליו ואת חיתתו - יער הנגב או חורשת הכרמל. אווירה של ארץ ישראל אופף את תנועת הנוער השומרית בפעולותיה ובמחנותיה, בהפלגותיה ובשוריה [...].⁸⁷

הדברים המדברים בפני עצמם, היוו תמצית תחושות של נערים רבים ביותר בכל עירייתיה של ליטא שקראו דרור לדמיונם ובכוחו תרגמו את הנוף הליטאי לבבואתו הארץ-ישראלית. ביטוי מעניין לכך הוא שינוי בשיר לאומי ליטאי, אותו חויבו לשנן אגב הלימוד בבית ספר ליטאי: "מקום שם תזרום הששופה / מקום הנייאמן ישטוף / שם מכורתנו / ליטא יפת הנוף", הועבר ל"מקום שם יזרום הירדן / מקום הקישון ישטוף / שם מכורתנו / פלשתינה יפת הנוף".⁸⁸ כאמור, להלך הרוחות הזה דוגמאות לאין ספור. כך רבקה נוה, ב'זיכרונותיה של גימנזיסטית מעיריית שדה':

נסענו הביתה לחופש ארבע פעמים בשנה. נסיעה בחנוכה, בלילות ארוכים ומושלגים, לא דמתה לנסיעה לחופשת הקיץ, כאשר הלילות קצרים ומלאי אור, ונופים ירוקים של שדה ויער מזה ומזה. השירה שלנו הייתה מהדהדת בקרונות וכולה געגועים 'אל ארץ חן מקדם שפת ים, שבה אביב עלומים - אין קרח ושלג שם... ארץ גפנים ותמרים לה... ועמנו לפנים ישב בה ויקווה שם עוד לשוב...'. היינו כמו שבויים בקסמי הנוף של טלז, האגם והסירות מבעד לחלון הכיתה היו לא פעם מסיחים את הדעת מן השיעור, ואוי לה למי שנתפסה במבט חולמני לעברם ונתבקש לחזור על דברי המורה. בחורף כשהאגם קפא והיה למשטח קרח ושלג - פעמוני המזחלות היו מזמינים לעזוב את השיעור ולדהור אל המרחבים הלבנים. השקיעות הארוכות של ימי הקיץ משכו אל הנופים הירוקים מחוץ לעיר ואילו שעת בין השמשות כאשר הבחורים יוצאים מן הישיבה בין מנחה למעריב לטוול ברחוב הראשי - הייתה בדיוק האות

87 דוסיאט, עמ' 11.

88 שם, עמ' 130.

להינתק מן הספרים ולצאת ולשאוף אוויר צח [...].⁸⁹

מובעים כאן היטב הנופים הליטאיים היפים והמשפיעים על היומיום, בד בבד עם הזיכרון הלאומי המכוון לנופים אחרים לגמרי. למותר לציין, הליטאים חשבו על האגמים שלהם דברים אחרים לגמרי. האגדה על האגם גילשה תורגמה לעברית באנתולוגיה של יצחק קיסין על הספרות הליטאית. מופיעים בה מספר סיפורי קדומים המשקפים את ה'פרהיסטוריה' של העולם הליטאי ומהווים מעין תשתית תרבותית להווה (בשנות השלושים) הליטאי. לענייננו חשובים תיאורי נוף, שחרף צד של הגזמה השזור בהם (במיוחד בהתייחסות להרים שכידוע קשה למצוא כדוגמתם בליטא), שרוי בהם גם רקע גיאוגרפי ריאלי. הסיפור 'גילשה' הוא סיפור אטיולוגי המציע הסבר מיתי להיווצרותו של האגם.⁹⁰ העלילה טווה את פרשת אהבתו של עלם לנסיכה, את הקושי להשיגה, הפשע שביצע כדי להשיגה והכישלון הרווי בריח עז של טרגדיה בכל הקשור במימוש נישואיהם. אציג שני קטעים קצרים. הראשון בו מתוודע הגיבור לחומרת פשעו ומוטלת עליו המשימה להכות אויב בארצו:

[...] קשה גם קשה גורלך הפרש הצעיר, גדול גם גדול חטאך, לא בנקל תפייס האלים, לא מייד תעלה נשמת הסוחרים השמימה. הרחק ממקום זה, שם במערב, אך לא במזרח, מעבר לשלושה יערות, מעבר לשלושה הרים, מעבר לשלושה נחלים קלים, מעבר למים רבים - השתקעו אנשים רעים. ככלבים נגדנו ינבחו, את האלים יחרפו, את פרקונס האדיר, שיחת לנו בכרותם, את יערותינו הקדושים בחטבם, ונדר ינדרו לבלתי תת שינה לעפעפיהם, לבלתי לחם אכול, רק בדמנו הרותח צמאם ישבור, עד אם את אלילנו יגרשו, את האש הקדושה יכבו, את היערות הקדושים יבראו, את קברות האבות יחללו... [...].⁹¹

בראייה גיאוגרפית כוללת, אויבו של הליטאי מצוי אפוא מעבר לארצו, והוא חשוף לפלישה ומפחד ממנה. התרבות המתוארת היא אלילית; אלים לליטא ובראשם פרקונס אל הרעם. הנקודה החשובה מבחינתנו היא נוכחותם של היערות הקדושים בטבע ובתרבות.

89 טלז, עמ' 214.

90 אגמים הם מוטיבים פולקלוריסטיים ידועים; היווצרותם קשורה בסיפורי עם, הוא הדין גם לכינרת שלנו שזכתה לסיפורים ושירים לרוב.

91 קיסין, הספרות הליטאית, עמ' 96.

[...] וישוב הפרש כי לא מצא את הארמונות הגבוהים, רק ראה אגם עמוק, מים רבים [...] חזר לראות שוב את החצר, [...] וירא אגם עמוק מים רבים... [...] כך אבד האציל הצעיר ורעייתו היפהפייה. לא כה על הארמונות הגדולים הכול חסו, כחוסם על מצעדי הצעירה היפים, על צמותיה הצהובות, על ימיה הצעירים. [...] הוי, גם עמוק מאד האגם, איש לא יגיע לקרקעיתו. רק ביום חם, בשקוט הגלים, בהזהיר השמש האורה - העמק, העמק במצולות האגם מגדלי הארמון הגבוהים נראים, אך מי ששוחה לשם, מי שחותר שמה - משם לא ישוב עוד לעולם... וקוראים האנשים את האגם הזה בשם 'גילשה' על שם הנערה הצעירה החבצלת הלבנה...⁹²

הסיפור האטיולוגי מתמקד ביסודות הנופיים של ליטא; זהו סיפורו של אגם. ובכן, לא אני הוא זה שתרגם את הקטעים הללו מליטאית לעברית! בשנות השלושים היה ניסיון די משמעותי להריק את ההשקפה הליטאית על הנוף הגלום בה לאוצרו של היהודי הליטאי. מי שלמד בשנות השלושים את החומרים הללו בעברית, היה חשוף לאגדות ליטאיות, ואמור היה להבין את העומק המיתי של האגמים, אך גם אם נחשפו לחומרים הללו, רבים מהיהודים שפקדו לעת קיט את האגמים, חשו שהם שטים בכינרת.

היו שחוו את ליטא כארץ ישראל מדומיינת, והיו שעזבו את הנוף שאליו ניסו להתרגל כדי להגיע לארץ הממשית:

ומעבר ליער, הו הו, כשהינינו מעיזים להרחיק, עולם רזים מושך ומפחיד. מישורים ללא סוף, שדות קמה זהובה עמוסת שיבולים, דרכים מתפתלות ואובדות, במסעפי הדרך מגלה לעתים דמות רוכנת הכורעת בתפילה למרגלות הצלוב או המאדונה. המושיע מתכנס תחת גגון קטן ולמרגלותיו שפע פרחים קמלים ונרות כלים. ארץ מאמינים קתולית היא זו, ואת מעשה הצליבה אינם שוכחים [...] רק אבא וחבריו הסופרים מעיזים להרחיק לכת בצעירותיהם. ידידו נתן היה מתפאר כי יודע הוא להגיע ללבו החם של האיכר הליטאי הפשוט, איש העמל והאדמה, לדבר עמו בשפתו שלו להפיל מחיצות, לבנות גשר בין איש לרעהו. ובכל זאת לא האריך נתן שהותו כאן, נסע לארץ ישראל ונעשה שם לסופר נודע.⁹³

והיו שבבואם לארץ - במעין 'הפוך על הפוך' - שילבו את אותו הנוף, שבזמנו קישרוהו איכשהו לארץ ישראל, בזיכרונות וביצירה; וכך מאפיין אבא קובנר את

92 שם, עמ' 102.
93 אילתי לחצות, עמ' 18.

'נוף' סביבת קיבוצו 'עין החורש' (עמק חפר): 'הוויליה ונחל אלכסנדר מתערבבים זה בזה'.⁹⁴

ועוד נותר אתר ארץ-ישראלי אחד ומיוחד, וגם ממנו עולה הד רחוק לארץ ישראל, והוא עולה בליטא בנסיבות מיוחדות במינה, בנסיבות של סוף. את השיר 'הסיקריק עם הטלאי הצהוב',⁹⁵ כתב שרגא ארנוביץ בן העשרים חבר מחתרת א.ב.צ בגטו קובנה. בטוויית המציאות השירית הוא משתמש בנוף ביחסי 'גבוה-נמוך':

א. מנפרות ההרים כבר הגיח הצל / עלטה ואימה מסביב; / ופתאום ירייה תפלח דמי הליל / ובחושך בקע לו שביב. / צעקות, יללות וקריאות אללי / יצטרפו אלי רעם רובים - / יהודים על פי בור יעמדו שם בגיא / על ראשם מטר אש האויבים. / [...] הירח עולה וזולף הוא אור קר / ומגלה את מחזה האימים, / האויב נהנה - הוא עומד על ההר / ולא ישבע מראה הדמים.

ב. [...] אם חיינו עברו תוך שפל עבדות / נסירנה במוות מות כפיר / בן יאיר, הוא לימדנו איככה למו / אז בגבור האויב על העיר. / הדורות הבאים! כלפכם גם החוב, / וידע האויב כי נקם; זה עלה הסיקריק עם הטלאי הצהוב / עלי סלע מסדה הרם.

במבט מן הגבעות שמסביבה, סלבודקה הסמוכה לנהר נדמית כגיא; סביבות הפורט התשיעי המוגבה, מחזקות את המעטפת ההררית, יוצרות בסלבודקה תחושה שמוקפים. שיאו - ליתר דיוק: עומקו - של הגיא הוא הבור שאליו נורים היהודים. אך מן המעמקים הללו יש דרך למעלה - 'עלי סלע מסדה הרם'; הרבה מארץ ישראל השתקע בליטא, בסופו של דבר, גם מצדה הגיעה לליטא.

אכן, השילוב של כוח היצירה והאידיאולוגיה היבנה הרבה פיסות מארץ ישראל בליטא; בשילוב בין דמיון ללאומיות ניתן לראות בכל אגם את הכינרת, אולם, ככל שהלכו והתוודעו לארץ ישראל הריאלית התברר שיש בה פן מיוחד שכמוהו לא ימצא בליטא; שום דמיון לא יעזור! הכוונה לשרידיה הארכיאולוגיים של ארץ הקודש. השאיפה לארץ ישראל מתוארת ב'זהוא האור' בהתבסס על הארכיאולוגיה. בשיחה לבין ארין לנורה הוא שואל:

'אך נשוב לענייננו' אמר ארין, 'מדוע דווקא ארכיאולוגיה? 'כן' הגתה נורה לאט-לאט, 'קשה להסביר דבר זה'. [...] 'הלא אמרתי, אני לא אשאר באירופה. ושם, ביקשתי לראות את הדברים לרוחבם ולעומקם. ולי נדמה תמיד, אם נעמיק לחפור

94 בשירו 'אל', קובנר, שירים, ד, עמ' 68.
95 לויין דב, בין ניצוץ לשלהבת, עמ' 107-108. שם השיר ניתן על ידי דב לויין.

שם, נגיע לאותה שכבת קרקע אשר עליה חרותים עדיין - עקבות אלוהים' [...].⁹⁶
 'הגבול הארכיאולוגי' חוצץ בין ליטא לארץ ישראל, ולכן המבקש את 'עקבות
 אלוהים' עדיף שיבקשם - לא בירושלים דליטא אלא בירושלים; כך על כל פנים
 גרסה הציונות הליטאית.

אם ארץ ישראל הספיגה איכשהו את מרחבי ליטא, אין שום סיבה שבביל לא
 תעשה זאת; נסיים אפוא במה שנראה כקוריוז מושלם, תפיסת ליטא כבבל, וזאת
 בהסבר על פשרם של נהרות ליטא:

נטייתו לחטט בעבר הביאה אותו לידי המחשבה כי מן הראוי הוא לברר גם
 את עברם של יהודי ליטא; להיוודע היכן חנו וחיו בטרם תקעו את אוהליהם על
 אדמת ליטא [...]. אנסה לנחש ולומר כי היהודים הגיעו הנה, לליטא, ישר מגלות
 בבל. אומנם אין לי ראיות וסימוכין לכך, אולם מסתמך אני על השערות שכליות.
 אדרבה, הבה נעיין בדברי: [...] ברם, אצל איש מהם אין התלמוד הבבלי כה יקר
 ואהוב כמו על יהודי ליטא. איש אינו למד דף גמרא בהנאה כה עמוקה ואינו יורד
 כל כך לעומקה של 'הוויה' דאביו ורבא כמו יהודי ליטאי, ומן הסתם סיבת הדבר
 הזה נעוצה בזה שהתלמוד הבבלי של יהודי ליטא הוא. שהם צאצאיהם של
 גולי בבל. [...] ואם אמר והלא הבבלים ידועים כטיפשים? יש לומר אומנם יהודי
 ליטא גם הם בחזקת טיפשים. ברם, טיפשותם של אלה ושל אלה מי ייתן עליו ועל
 כל ישראל [...], ומה טעם לדעתך, ראו יהודי בבל להתישב דווקא בליטא? הוא
 משיב לעצמו בנימת ניצחון לפי שגם כאן בליטא יש שפע של נהרות ונחלים כמו
 בבבל ומזג האוויר גם הוא דומה לזה של בבל, גשם דולף טורד בלי הרף [...].⁹⁷
 לא בפני עצמו הנוף הליטאי מתואר כאן, אלא כדי לעצב בבואה רוחנית של
 גלות אחרת - גלות בבל; יהדות ליטא על ישיבותיה המפורסמות, גדולי תורה שבה
 בראש ובראשונה הגאון מווילנה, הם המדמים את ליטא היהודית לבבל, והנוף
 הפיסי הדומה - לדעת הכותב כמובן - מהווה מצע להשוואה זו. 'הנוף הדומה?'

96 גולדברג, והוא האור, עמ' 82.

97 מרקוס, עולמות טמירים, עמ' 191-193. שימוש מעניין בנהר בסיפור הסירה. אחד מתלמידי הגר"א ר'
 לייזרעל, מנסה להגיע לקובנה. בתחילה ניסה ללכת ברגל לאורך נהר הווילנה; זוגתו הפקידה בידו כסף, אך הוא
 לא ידע מהו כסף. בדרך פגש באיכר שהייתה לו סירה קטנה ושכר אותה כדי לשוט עמו לקובנה. הלה שהכסף
 סימא את עיניו, שכח שמדובר במורד הווילנה ולא יוכל לחזור. כשהגיעו לקובנה, האיכר החל לבכות ורב עם
 ר' לייזרעל בחזקה. היו שם רפסודאים יהודיים, אנשים חזקים בגופם שראו איכר מכה יהודי וחשו לעזרתו.
 כששאלו על מה ולמה, ר' לייזרעל סירב לספר שמא ילקה בגאווה. חשדו בו חיפשו בגופו ומצאו דף על חולצתו.
 הביאו לרב העיר, שמאז שהחסידיים השתלטו על קובנה ומינו שם רב חסידי, שם עצמו כטוחן ברחיים ומייצר
 גריסים. הוא ראה שבקלף נכתב חרם של הגאון על החסידים. מייד התעשת הרב, הסכים לחזור לרבנותו ובא
 לבית הכנסת; תקעו בשופר וקראו את דבר החרם. החסידים גורשו אל מעבר לגבול הפרוסי (עמ' 397-399).

לכאורה קשה למצוא שתי ארצות השונות כל כך בנופיהן כמו ליטא ובבל, אלא
 שדי היה לו לפסח מרקוס בנוכחות נהרות בשתי הארצות כדי להציע בסיס
 להשוואה אליה רצה להגיע (לגבי הגשם אין כמדומה צורך להעמיד על השגיאה
 החמורה). ומי שלא השתכנע מהשוואת הנופים, יסתפק בוודאי בהשוואה בחיבת
 התלמוד הבבלי.

שתי מולדות ואורן אחד - הערת סיום

מבט של גיבורת 'הוא האור' מבעד לחלון הרכבת הנכנסת לליטא, הניכרת
 על-ידי יערותיה:

[...] בעד החלון הפתוח למחצה, הנושא את זעזועי אור החשמל שבתוך הקרון
 ואת צללי האילנות אשר מחוצה לו, עלה ריחם של יערות ליטא - ריח טחב, אזוב
 וכבול, וניחוחו הרחוק של האורן; ריח שלכת רטובה של תדהר אדום עלים והאלון
 הזהוב - וכאן, קרוב מאוד, על פני הרכבת, עברו במרוצה גזעים צחורים ודקים
 עד לצביטת לב, גזעי חורשת לבנה באפלת ליל אוגוסט מכוכב. הביתה, דמדמה
 נורה בחמימות מהססת [...].⁹⁸

לפי זה, ברורה תגובת אחד מן הנוסעים ברכבת: "כמה מיוערת היא הארץ
 הזאת?".⁹⁹

ציור מיוחד במינו של היער מובא אגב הנופש הקיצי ביער לא הרחק מקובנה:
 היה איזה גבול סמוי ביער, שבו נגמרה ממלכת האדם. כבכל הקייטנות היו
 גם כאן מצטופפים הכול במקום אחד, על-פי חוק שאיננו מפורש - עד כאן ולא
 הלאה מזה. והלאה מזה הייתה רווחה. נורה חשה שהעצים עומדים כאן עמידה
 אחרת, וכי הם אחרים. שביל צר נמתח בין עצי אורן באים בימים, שגזעם מאדים
 ואמיריהם גבוהים עד כדי סחרחורת. צמיחתם מרווחה הייתה, ואור השמש מוטל
 ביניהם בהרות בהרות. [...].¹⁰⁰

'היה איזה גבול סמוי ביער, שבו נגמרה ממלכת האדם' - על המשפט הזה היו
 חותמים הרבה יהודים שעה שמצאו את עצמם ביער הרצחני. אולם אנחנו נמצאים
 עדיין בפרק הנופש החשוף לתהפוכות הקיץ הליטאי; הגשם הקיצי ביער גרר רעם
 עז: "[...] ולפתע הרעים קול רעם אדיר. 'אה יזוס מריה' נאנקה המשרתת תקלה

98 גולדברג, והוא האור, עמ' 9-10.

99 שם, עמ' 13.

100 שם, עמ' 47.

[...]”¹⁰¹. הפעם התגובה היא נוצרית למהדרין; לא פנייה לפרקונס. [...]” ופתחה את החלון לרווחה. ריח יער גשום, חריף עד כד שיכרון, ריח שרף האורן ואדמה רוויה, מילאו את החדר [...]”¹⁰².

לאה גולדברג הטיבה לחוות את היער, שאותו הספיקה לעזוב בזמן. רקע לשירה המפורסם על 'ארץ נוי אביונה' ניתן להוציא מן היומן, 15.11.29:

אני כמו תמיד בודדה ולכתוב איני יכולה. איני יכולה עדיין. אתמול דיברתי עם אחדים מן 'הסופרים' שלנו. פני כולם מועדים לחוץ לארץ. יש תקוות. ואני? אילו אפשר היה פשוט לכתוב כאן, אפשר היה בכל זאת לשאת משא שנים אחדות על שכמותיים ואין נושאים. החיים ריקים עד אין סוף. מאה ושישים יום בשנה יורד גשם בליטא. וסערות גדולות אין כאן. פרק בגיאוגרפיה של הנפש.¹⁰³

הנה, בהתייחס לדיון בפתיחת הפרק, בדרכה שלה, גם לאה גולדברג רואה בנוף ובאקלים מראה בה משתקפת הנפש. יומני לאה גולדברג, 9.12.27:

ימות הסתיו קרים. הערבים קרים עוד יותר. צהובים העלים. שלכת. אני אוהבת את השלכת. אני ניסיתי לשיר לה שיר השירים קטן ב'מכתבים אשר אינם נשלחים' שלי. לא שיר השירים, אלא זמר נוגה וחרושי כמו אוושת העלים הנושרים, לחשני, שהאות 'ש' חוזרת בו 44 פעם. מחוץ לעיר נפלא הנוף. כבר הצהיבו עלי הערמון והאדימו עלי התדרה. כבר כהה, כהה צבע העשבים, כבר השמש חדלה מלהיות אורח תדיר על השחקים שלנו. רק לרגעים תציץ ותיסתר, והלב כבר חרד לפני ימות הסגריר הדקי, האפור. מתכווץ ומבקש עוד קצת שמש, עוד מעט... עוד ימים אחדים והוא יתיאש וייכנע ויידע: בסתיו מיד סגריר. כך צריך להיות. כך תמיד.¹⁰⁴

ללאה גולדברג היה חוש מיוחד למזג האוויר. הרומן 'והוא האור' מתחולל בחלקו בגשם; ראי לנפש האדם כפי שהיא מצהירה ביומן, ושמה, חשש עמוק מקנן כאן שהגשם המטריד הזה יהיה כה חסר שם, בארץ השנייה.

במבט אל ליטא וארץ ישראל, האקלים ללא ספק מעמיד חציצה, אך יש גורם טבעי אחר שמקשר. בשנת תש"ו לאה גולדברג כתבה את 'אורן'¹⁰⁵ - סונט מפורסם

101 שם, עמ' 52.

102 שם.

103 גולדברג, יומנים, עמ' 206.

104 שם, עמ' 106.

105 גולדברג, מוקדם מאוחר, עמ' 182.

ששורותיו רוויות בגעגועים לילדות במקום האחר שאותו עזבה כשני עשורים קודם לכן, והוא מתמודד עם שאלת המולדת: מה טיבה, האם זוהי הארץ-המקום שבו נולדים, או המקום שבו חווים חיים משמעותיים, וזה כולל זיכרון לאומי. האורן הוא הגיבור הבוטני של הארץ הראשונה, אך הוא מופיע כבר בתחילת השיר כמייצג של הארץ השנייה - 'כאן': "כאן לא אשמע את קול הקוקיה. / כאן לא יחבוש העץ מצנפת שלג, / אבל בצל האורנים האלה / כל ילדותי שקמה לתחייה". האורן מאפשר את תחיית המתים הזו - 'כאן, למרות שכאן אין בו מלאות, הוא חסר כל כך הרבה כדי להשלים את תפאורתו מ'שם'. האורן כאן שונה; לאורן ההוא היה 'צלצול מחטים' שונה: "צלצול המחטים: היה היה --- / אקרא מולדת למרחב השלג, / לקרח ירקק כובל הפלג, / ללשון השיר בארץ נכריה". הנה כי כן, 'ארץ נוכריה' זו הייתה מולדת; ה'כאן' מול 'שם' מועמד בשיר כדו-קוטב בציר המושגי של 'נוכריה-מולדת'. ה'ירקק' הוא ה'קרח' שלא נמצא 'כאן' (צבעי הלבן-ירוק מייצגים את החורף הליטאי ביער), ולכן בבית הזה שבשיר ההבדל גדול עד לאין גישור; אין כאן אורן שגדל שם וכאן, וגם בהיותו פגום מזכיר כאן את ה'שם'. הבדל לא-מגושר זה מוליד כאב. מי שמרגיש אותו הוא בדרך כלל הנווד העובר ממקום למקום, המתנתק התמידי המגולם בדמות ציפורי המסע.

במהלך התפתחות הסונט, הבית שלפני האחרון הוא תלת שורות: "אולי רק ציפורי מסע יודעות - / כשהן תלויות בין ארץ ושמיים - / את זה הכאב של שתי המולדות". ה'כאן' וה'שם' יוצרים אחדות פרדוקסאלית של מושג המולדת; יש שתי מולדות, שתיים שהן אחת, אחדות המתגשרת על-ידי הכאב. הטבע איננו הומוגני, את הכאב מרגישות הציפורים הנפרדות, את האחדות נותנים האורנים הקבועים: "אתכם אני נשתלתי פעמיים, / אתכם אני צמחתי, אורנים, / ושורשי בשני נופים שונים". מושג המולדת לא יכול להיכון רק על בסיס הכאב, צריך איוו יציבות במערכת הזו, יציבות של עץ ששורשיו הפנימיים הסמויים מהעין יכולים להיבנות משני נופים שכה שונים חיצוניות.

הפנייה אל האורנים נעשית בגוף שני, בנוכח, פנייה ישירה אך בלשון רבים, מדובר במין בוטני ולא באורן ספציפי. זאת בניגוד לציפורים שעליהן היא מספרת בגוף שלישי. השיר מגיע לסופו ולשיאו בפנייה הישירה לאורנים; הם אומנם מין בוטני גרידא, והם שונים מאוד בשתי הארצות, אך הם מגשרים, הם מאפשרים להתגבר על הקרע העמוק המשסע את האישיות בין שתי המולדות.¹⁰⁶ אין כאן

106 מתבקשת כאן ההשוואה להיינה, המדבר על אורן בורד החולם על תמרה ומנגיד אותם ברמת

מחיקה של נוף הגלות בהתאמה למגמה הקיימת בספרות הציונית בזמנים מסוימים,¹⁰⁷ אלא שרטוט של קווי המתאר השבורים של הקרע, שאם ניתן לשרטט אותו יהיה אולי גם בר-איחוי.

אגב, רבים עמדו על כך, והדברים נראים בעליל: פונאר הוא יער אורנים.

החלום: "עץ אורן עומד בדר / בצפון על ראש הר קרח / הוא ישן: בכיסוי לבן / מכסים אותו קרח ושלג // הוא חולם על תמרה, / שם בארץ מורח / הנעצבת בבדידות / על קיר סלע לוחט". ראו: שוהם, אורן ונוף, עמ' 22-38; שטוק, הנגבה, עמ' 77-81.

107 זה בא לידי ביטוי בניסוחים רבים, למשל: "[...] והנוף הוא תובעני מאוד. ההתוודעות המלאה אליו מחייבת ויתור, לא רק על חוויות הילדות הראשונות, אלא גם הכרה מלאה, כי אשליות העבר היו לנחלה רחוקה. ואילו נחלה חדשה זו, במציאותה הריאלית, שונה הרבה מן האידיאל שבו נקשרה פעם. לא קל לעבור תהליכי עקירה מעין אלה בלא לזייף כמה צלילי יסוד בשירתם של יוצאי אירופה, המבקשים לא רק לראות, כי אם גם לחיות את הנוף, משל היה זה באמת נופם שלהם, האחד והראשון" (שאנן, הספרות העברית, עמ' 15).